

А НА ЖЕНАТА БЯХА ДАДЕНИ КРИЛА, ЗА ДА ПОЛЕТИ (ВМЕСТО УВОД)

Славия Бърлиева, Веселка Желязкова (България)

Ако изберем символната линия в интерпретирането на образа на Жената от *Апокалипсиса* като фигура, водеща битка за спасение срещу силите на мрака, и я сведем до личностна алюзия, ще можем да обясним заглавието на този сборник, който бе подготвен с обич и уважение за Светлина Николова. Перифразата на библейския текст¹ не е самоцелна маниерност, а плод на искреното ни убеждение, че го посвещаваме на личност, която през целия си съзнателен живот неотменно се ръководи от своята убеденост, че доброто и справедливостта ще възтържествуват, ако хората се борят за тях и не жалят сили да ги защитават не само в личното, но и в професионалното си битие, и се отнасят към всички около себе си в съзвучие с тези принципи.

Може би изостреното чувство за справедливост се е родило в несправедливите години на ранната ѝ младост – време на обърнати ценности, безверие и нихилизъм. Или по-скоро е внушено от семейната среда и възпитание и от борбеността на характера. Светлина Николова Тодорова е родена във Враца на 1 януари 1942 г. Завършвайки средното си образование през 1959 г., тя вижда пред себе си два житейски пътя – единият свързан с музиката, а другият – с литературата. Може би българското изпълнителско изкуство загубва един отличен виолончелист заради литературните пристрастия в семейството на Светлина Николова – тя е внучка на врачанския литератор Йордан Иванчев, известен с псевдонима Боян Секулов, собственик и издател на в. „Врачанско слово“, и е дъщеря на дългогодишната учителка по литература Биляна Младенова. Едва ли обаче само семейната традиция е причина за трайния ѝ интерес към старата българска литература – тук освен личната склонност трябва да се подчертае влиянието на нейните учители, професорите Петър Динеков, Куйо Куев, Кирил Мирчев и Александър

---

¹ „А на жената бяха дадени две крила на голям орел, за да полети...“ – Откровение на Йоан, гл. 12:14 (Библия 2019: 1356)

дър Милев, с които тя остава свързана и след като завършва специалността „Българска филология“ в Софийския университет през 1964 г. Като аспирантка на проф. Динеков подготвя своята дисертация „Патеричните разкази в старата българска литература“ (защитена през 1970 г.), а след няколкогодишна работа в Кирило-Методиевската комисия на БАН започва работа в новооснования и ръководен от него Кирило-Методиевски научен център (по-нататък КМНЦ) (1980 г.).

Тогава младата изследователка вече е навлязла дълбоко в проблематиката на кирилометодиевистиката – участва в създаването на Кирило-Методиевската енциклопедия, подготвя библиографски обзори на историята на този дял на славистиката и най-активно работи за утвърждаването на новата институция. Най-напред научен сътрудник, от 1982 г. старши научен сътрудник, Светлина Николова неотменно е свързана с това изследователско звено на БАН, чийто научен секретар е от 1983 до 1993 г., а от 1994 до 2012 г. е негов директор. Изброяването на дати и заемани постове трудно може да опише съдържанието на тези години работа, свързани с утвърждаването на един изследователски център, който днес се радва на завиден авторитет, а това в голяма степен е заслуга на Светлина Николова.

Изследователската парадигма на КМНЦ по това време е определена от решението за неговото основаване, в което като основни научни задачи са изведени издирването и издаването на изворите за живота и делото на Кирил и Методий и поддържането на библиография по кирилометодиевистика. Част от изпълнението на тези задачи са прегледите на кирилометодиевските проучвания в България и в чужбина, които са дело на Светлина Николова. Това са обобщителни студии, представящи състоянието на съвременната кирилометодиевистика и перспективите в тази област през различни периоди от седемдесетте години до края на ХХ в. Изследователското ѝ внимание се фокусира и върху голям брой конкретни задачи на кирилометодиевистиката. Тя последователно работи върху въпроса за пълното критическо издание на изворите за живота и делото на Кирил и Методий: дефинира понятието „кирило-методиевски извор“, стеснявайки хронологическия му обхват и разграничавайки изворите от съчиненията, свидетелстващи по-скоро за развитието на кирило-методиевската традиция в отделните страни, отколкото за самите първоучители; изработва схема за представяне на отделните паметници, изградена върху критически анализ на всички съществуващи преписи и обогатена с обширен реално-исторически коментар. Статията ѝ за кирило-методиевските извори в Кирило-Методиевската енциклопедия е обобщаващ труд, систематизиращ паметниците в езиково и хронологично отношение и предлагаща изчерпателна библиография, сама по себе си с голяма научна стойност. Като част от тази проблематика Св. Николова разработва своята концепция за пълно научно издание

на съчиненията на Кирил и Методий и определя принципите за подбор на материала и за представянето му.

Тя въвежда в научно обращение 83 преписа на *Проложното житие на св. Методий*, пет преписа на *Пространното житие на Константин-Кирил Философ*, един препис от *Пространното житие на Методий*, четири преписа от *Похвалното слово за Кирил*, четири преписа на творбата на Черноризец Храбър *За буквите*, един препис на *Службата на св. Наум* от Константин Кавасила. Прави и редица конкретни приноси, особено значимо сред които е заключението ѝ за сравнително ранния произход на *Проложното житие на Методий* (XII–XIII в.) и локализирането му в българска книжовна среда. Във връзка с изследванията върху кирило-методиевските извори Светлина Николова започва проучванията си върху гръцката служба на Наум Охридски. През 1993 г. тя публикува обширна статия върху тази служба в ръкопис П А 7793 от Българския исторически архив на Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ – един препис, останал до този момент извън изследователското внимание. Св. Николова разграничава четири редакции на службата и поставя изследвания от нея текст в традицията на изданията от 1742 и 1761 г., между които определя Софийския препис като най-ранен представител на богослужебната традиция, свързана с честването на св. Наум на 20 юни. Появата на тази дата в църковния календар става предмет на отделно изследване, което показва ролята на охридския архиепископ Йоасаф за легитимирането на тази дата като църковен празник след 1742 г., но едновременно с това посочва основателни аргументи за тезата, че св. Наум е прославян на нея още през XIII в., по времето на друг знаменит архиепископ на Охрид – Константин Кавасила. Изследвайки Наумовата служба, Св. Николова набляга и на проблема за мястото, където литургичната прослава на св. Наум има най-силни традиции през Средновековието, и привежда данните от изворовите материали, очертаващи Охрид и Охридската архиепископия като център на тази богослужебна традиция.

Значимо място в изследователската дейност на Св. Николова заема творчеството на Кирило-Методиевите ученици Климент Охридски и Йоан Екзарх български. В резултат на дългогодишна търпелива работа в книгохранилищата на много страни тя открива и въвежда в научно обращение над тридесет неизвестни преписа на Климентови поучителни и похвални слова, като обобщава и уточнява данните за разпространението на творчеството на Климент Охридски през средните векове в Русия, Сърбия, Влахия и Молдова. Студията ѝ върху *Похвално слово на пророк Илия* от Климент Охридски е образец на съвременен текстологическо изследване, в което анализът на един конкретен средновековен текст води до решаването на редица проблеми на Климентовото панигирично творчество изобщо, като: какво е съотношението между запазените днес текстове и произведенията;

как да се определят различните редакции на творбите, какво е значението на хронологията на отделните преписи в очертаването на историята на текста. Както навсякъде, така и тук се очертава основната характеристика на цялостната научна продукция на Св. Николова – идеята, че конкретните наблюдения винаги водят до по-големи теоретични изводи, до поставянето на нови проблеми и нови изследователски цели както за самата нея, така и за други учени.

Изключително приноси са и изследванията на Св. Николова върху ръкописната традиция на *Първо слово за Рождество Христово* на Йоан Екзарх Български, основани върху 28 познати и 54 открити от нея български, сръбски и руски преписи от XIV до XVIII в. Тя публикува и анализира текста на словото по най-стария препис, поместен в т.нар. *Ягичев Златоуст*, както и втори по старинност препис, запазен в ръкопис, възникнал в западнобългарските земи през средата на XIV в. Важни са и изводите ѝ за гръцкия източник на творбата, както и за последователността на текста в оригинала на словото. Много интересна с оглед живота на произведението е и новооткритата западноруска преработка на словото, възникването на която Св. Николова отнася към XVI в.

На творческата енергия на Светлина Николова дължим и едно ново изследователско поле в КМНЦ – проучването на небогослужебните български средновековни текстове на старозаветните книги. Интересът ѝ към тази тема е заявен още през 1994 г., когато в списание „Старобългарска литература“ излиза нейната статия „За най-стария български средновековен ръкопис на Стария завет“, в която тя недвусмислено доказва, че ръкопис F.I.461 от сбирката на Руската национална библиотека в Санкт Петербург е сред най-ценните български средновековни ръкописи. Написан в края на XIV в. в българско книжовно средище, той е най-старият достигнал до нас славянски ръкопис, в който е предприет опит да се събере в една книга текстът на Стария завет. Това изследване поставя едно ново начало в старобългаристиката – всестранното проучване на съхранените до наши дни български ръкописи, съдържащи преводи на старозаветни книги, и тяхното издаване. Св. Николова издирва и публикува данните за достигналите до нас 20 среднобългарски ръкописа, съдържащи текстове на Стария завет, изработва цялостна концепция за бъдещите изследвания в тази област, на фона на достигнатото равнище на проучванията определя типа издание на българските небогослужебни текстове. Под нейна обща редакция в Кирило-Методиевския научен център започва издаването на поредицата „Старобългарският превод на Стария завет“.

Освен фундаменталните проблеми, свързани с издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария завет, Св. Николова изследва ръкописната традиция на славянските *Книги Царства*, като въвежда в научно обращение два непроучени среднобългарски ръкописа,

показва влиянието на старобългарския превод на *Книги Царства* върху историята на текста на похвалните слова на Климент Охридски. С голям интерес от научната общност са посрещнати и изследванията ѝ върху месианските пасажии в *Книгата на Исус, син Сирахов*, и мнението ѝ, че преводачи на тази библейска книга най-вероятно са Методий и неговите ученици.

През последните години вниманието на Св. Николова е привлечено от неизвестна катена върху *Псалтира* с тълкувания на византийски ексегети (над 10 отбелязани имена в полетата), която се намира в български ръкопис от средата на XIV в. (РГБ, МДА, ф. 173.1, № 18), като сред текста на Теодоритовите тълкувания има добавки на българския книжовник с възможни гръцки източници.

Ако в самото начало на научната кариера на Св. Николова стои интересът ѝ към старобългарската белетристика, то със сигурност може да се каже, че този интерес не е утихнал в годините. Нейната книга върху патеричните разкази в българската средновековна литература е резултат от първото цялостно проучване върху развитието на този жанр и неговото място в жанровата система на старата българска литература, хронологията на преводите и разпространението му в българската ръкописна традиция. Изследователката потвърждава хипотезата, че преводът на *Сводния патерик*, чийто текст е компилиран по различни патерични сборници, е дело на Методий, и като приложение издава този широко разпространен в Българското средновековие паметник. Не по-малко плодотворни са заниманията ѝ с повестта *Стефанит и Ихнилат*, възхождаща към индийския сборник *Панчатантра*. Св. Николова въвежда в научно обращение няколко неизвестни преписа на произведението, изследва цялостната му ръкописна традиция, запазена в многобройни български, руски, сръбски и влахо-молдавски ръкописи, убедително доказва, че преводът е осъществен не по-късно от края на XIII в. и е дело на български книжовник, издава повестта фототипно и я превежда на съвременен български език. Не по-малко интересно и приносно е изследването на друга творба с източен произход – повестта *Варлаам и Йоасаф*.

Всъщност повече от изследванията на Светлина Николова и нейните открития се основават на систематично проучване на славянското ръкописно наследство. Тя принадлежи към групата на онези посветени филолози-медиевисти, за които непосредствената работа с ръкописа е източник на най-достоверните заключения. Изследователката обаче си дава сметка, че и най-ценният ръкопис не може да даде на учените всички интересувачи ги сведения, ако не съществуват описи, които да го представят. В своя „Опит за класификация на описите на славянските ръкописи“ Св. Николова изтъква, без да подценява значението на каталожните, необходимостта от аналитични описи на славянските ръкописи, които да опосредстват работата при проучвания в областта на историята на езика, историята на литературата,

политическата и културната история, текстологията и др. Самата тя ръководи два проекта, насочени към създаването на описания на ръкописи от българските земи, които днес се намират в чужди книгохранилища. Първият от тях е амбициозно замислен, упорито защитаван и успешно изпълнен проект, завършил с издаването на „Опис на българските материали от сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва“. Вторият е българо-австрийски проект, ръководен от Св. Николова и Хайнц Миклас и посветен на още една изключително важна за българската средновековна култура ръкописна сбирка – тази на В. И. Григорович, намираща се в Одеската държавна и научна библиотека².

Освен със споменатите проекти, а също така и с десетки други, Св. Николова въвежда проектния принцип на работа в КМНЦ. Множество международни проекти, двустранни споразумения на КМНЦ и такива в рамките на БАН дават възможност на сътрудниците на Центъра да правят проучвания и да специализират във водещи научни институции – по време, когато това беше твърде сложно, а понякога невъзможно. Благодарение на енергичното участие на Св. Николова в подготовката на проекта ISCH COST ACTION IS 1005 – “Medieval Europe – Medieval Cultures and Technological Resources” (Medioevo Europeo), КМНЦ става първата българска хуманитарна институция, участваща като предложител в успешен проект по програмата COST.

В едно кратко изложение не може да бъдат представени, нито дори само споменати, всички елементи на богатата творческа биография, която искаме да предхожда статиите, написани в чест на Св. Николова. Ще останат настрана голям брой научни съобщения, рецензии и обзори, някои от които имат не по-малък принос от една научна статия. Ще пропуснем и научно-популярните публикации, макар тези няколко десетки материали – предговори, статии, съобщения и интервюта, да са израз на една заслужаваща уважение гражданска позиция, виждаща задълженията на учения не само в обскурни изяви пред експерти, но и като просветителска дейност пред широка публика и в интерес на цялото общество. Това, което не може да бъде пропуснато и би трябвало да бъде отразено дори и в един скромнен опит за представяне на изследователката, е нейната огромна редакторска и съставителска дейност – труд, който остава „зад кадъра“ на престижното и ефектното в науката, но пък има за резултат важни издания на произведения на старобългарската литература, библиографии, сборници, антологии, многогтомни издания. Съвместно с най-изтъкнати български слависти – между

---

² Проектът остава в много напреднала фаза на изпълнение, но незавършен поради отказа на тогавашното ръководство на библиотеката да предостави необходимите за изданието снимки, илюстриращи описваните ръкописи.

тях Петър Динеков, Куйо Куев, Илия Тодоров, Стефан Кожухаров, Лиляна Грашева и много други, или самостоятелно тя редактира такива фундаментални публикации като „Кирило-Методиевска енциклопедия“, поредицата „Стара българска литература“, сборника „Кирило-Методиевски страници“, докладите от симпозиумите по кирилometодиевистика на I и II конгрес по българистика, няколко тома на поредицата „Славянска филология“ с българските доклади за славистичните конгреси; цялото си преклонение към Петър Динеков Св. Николова влага в издаването и редактирането на посветения на паметта му сборник; под нейната обща редакция се издава освен споменатата вече поредица „Старобългарският превод на Стария завет“ и внушителната „Кирило-Методиевска библиография 1516–1934“. Тя участва в редактирането на повечето от томове на поредицата „Кирило-Методиевски студии“, обикновено като отговорен редактор. Дълги години (1992–2020) тя е главен редактор на списание *Palaeobulgarica*, като под нейно ръководство списанието се утвърди като едно от най-авторитетните в европейската хуманитаристика. Понастоящем списанието има привилегията проф. Николова да е негов почетен главен редактор, без обаче да си спестява нещо от труда, полаган за списанието в предишните ѝ функции.

Важен елемент в работата на Св. Николова е нейната преподавателска дейност. В продължение на много години (1996–2010 г.) тя чете курса по старобългарска литература на специалността „Изкуствознание“ в НХА „Николай Павлович“ в София. С голям интерес от студентите е посрещнат спецкурсът ѝ по текстология, четен в периода 1989–1994 г. последователно във Висшия педагогически институт в Благоевград, Софийския и Пловдивския университет, както и спецкурсът „Спорни въпроси на Кирило-Методиевото дело“ за специалността „Българска филология“ в Пловдивския университет. Св. Николова изнася и отделни лекции в университетите във Вилнюс (1995), Пиза (1999), Фрайбург (2002, 2006), Кълъмбъс (2003), Рим (2006), Лодз (2010) и Лисабон (2014). Не можем да не отбележим и голямата всеотдайност, с която Св. Николова работи със своите докторанти, вече утвърдени учени.

Смайващата работоспособност на Светлина Николова я прави световно-известен палеославист с огромен брой приноси съчинения, но и авторитетен участник в структури и институции, които определят научната стратегия в национален и в международен план. Тя става представител на България в Програмния комитет за социалноикономически и хуманитарни науки на 7 Рамкова програма на Европейската комисия (2007–2013) и член на Постоянния комитет по хуманитаристика на Европейската научна фондация. В „домашен“ план проф. Николова допринася за утвърждаването и разширяването на КМНЦ. За „значителните ѝ приноси в развитието на палеославистиката“ и за заслугите ѝ „за издигане на авторитета на Кирило-Методиевския научен център“ е удостоена през 2005 г. с почетния знак

на БАН „Марин Дринов“ на лента. До голяма степен на нейните усилия и всеотдайност се дължи отличното представяне на Центъра при международната оценка на Българската академия на науките, както и запазването на самостоятелността му при последващата реформа в академията.

С този скромен текст двете авторки, както и съставителката на библиографията на трудовете на проф. Светлина Николова изказват своето уважение към нея. Като редактори на настоящия сборник, суплемент към списание *Palaeobulgica*, те се надяват по подходящ начин да са направили едно въведение към статиите в него – израз на респекта на колегията към един от доайените на световната палеославистика и кирилometодиевистика.

*Славия Бърлиева, Веселка Желязкова,
Кирило-Методиевски научен център –
Българска академия на науките*